

Akbar ALIMOV,

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti ijtimoiy fanlar kafedrası dotsenti, falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

E-mail: alimovakbar231@gmail.com

SamDU milliy g'oya va falsafa kafedrası dotsenti L.Djo'rayev taqrizi asosida

HUSAYN VOIZ KOSHIFIY ASARLARIDA IJTIMOY FAOLLIKNING AHAMIYATI VA XIZMAT KO'RSATISH ODOBLARI TALQINI

Аннотация

Mazkur maqolada Husayn Voiz Koshifiy asarlarida xizmat ko'rsatish odoblari masalalariga keng e'tibor qaratilgan bo'lib, unda ijtimoiy faollikning ahamiyati tushunchasi, mohiyati atroflicha yoritilgan. Markaziy Osiyo xalqlari ijtimoiy hayotida xizmat ko'rsatish odoblari va madaniyatiga nisbatan yangicha yondashuvlar shakllanishi va Husayn Voiz Koshifiy asarlarida ijtimoiy faollikning ahamiyati tatbiq qilish tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Markaziy Osiyo, xalq, axloqiy munosabatlar, urf-odat, ma'naviyat, xodim, ma'rifat, tarbiya, qadriyat, an'ana, axloqiy-estetik qadriyatlar, yoshlar.

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ЗНАЧЕНИЯ ОБЩЕСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И ЭТИКЕТА СЛУЖБЫ В ТРУДАХ ХУСЕЙНА ВОИЗ КОШИФИ

Аннотация

В данной статье рассматриваются вопросы служебного этикета в творчестве Хусейна Ваиза Кошифи, в ней подробно раскрывается понятие и сущность важности общественной деятельности. Анализируется формирование новых подходов к служебному нраву и культуре в общественной жизни народов Средней Азии, значение общественной активности в творчестве Хусейна Ваиза Кошифи.

Ключевые слова: Средняя Азия, народ, нравственные отношения, традиция, духовность, служащий, просвещение, воспитание, ценности, традиции, морально-эстетические ценности, молодежь.

INTERPRETATION OF THE SIGNIFICANCE OF PUBLIC ACTIVITY AND ETIQUETTE OF SERVICE IN THE WORKS OF HUSSEIN VOIZ KOSHIFI

Annotation

This article examines the issues of official etiquette in the works of Hussein Waiz Koshifi, it reveals in detail the concept and essence of the importance of public activity. The formation of new approaches to official morals and culture in the public life of the peoples of Central Asia, the importance of social activity in the works of Hussein Waiz Koshifi are analyzed.

Key words: Central Asia, people, moral relations, tradition, spirituality, employee, education, upbringing, values, traditions, moral and aesthetic values, youth.

Markaziy Osiyo xalqlari ijtimoiy hayotida ko'p asrlar tarixga egadir. Shu o'rinda XI-XII asrlarda so'fiylik Movarounnahrda keng tarqaladi va mustaqil tariqatlar shakllanadi. Tasavvuf ta'limotining nazariy va amaliy jihatlariga bag'ishlab ko'plab asarlar bitilgan bo'lib, ular orasida Markaziy Osiyolik allomalarning risolalari ham muhim ahamiyat kasb etadi. Markaziy Osiyodagi yassaviya, kubraviya, naqshbandiya tasavvuf yo'nalishlari asoschilari hamda ko'plab ulamolar tomonidan tasavvuf ta'limotining mohiyatini bayon etishga bag'ishlangan nodir risolalar bitilgan. Bu risolalar orasida Husayn Voiz Koshifiyning "Futuvvatnomai sultoniyy yoxud javonmardlik tariqati" asari muhim ahamiyat kasb etadi.

Husayn Voiz Koshifiyning "Futuvvatnomai sultoniyy yoxud javonmardlik tariqati" asari tasavvuf ta'limotining amaliy jihatlarini va tariqat ahlining rioya etilishi lozim bo'lgan axloq-odob qoidalari batafsil bayon etilgan nazariy manbadir. "Bugungi kunda mamlakatimizda olib borilayotgan islohotlar samarasi, avvalambor, yuksak ma'naviyatli, mustaqil fikrlaydigan, Vatanimiz taqdiri va istiqboli uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olishga qodir yosh kadrlar safini kengaytirishga bevosita bog'liq"[1]. Shu o'rinda yoshlarni jamiyatimizning axloq-odob qoidalari asosida yuksak ma'naviyatli qilib tarbiyalash boy ma'naviy merosimizga bevosita bog'liqdir.

Naqshbandiylik tariqatining vakili sifatida Husayn Voiz Koshifiy tasavvuf ahlini ijtimoiy faollik masalalariga

alohida e'tibor qaratadi. Ma'lumki, ko'plab tariqatlarda so'fiylarni uzlatga berilishi, faol ijtimoiy munosabatlardan chetlashishlari targ'ib etiladi. Naqshbandiylik ta'limoti esa tariqat vakillarini jamiyat hayotida ijtimoiy faol bo'lishga undagan bo'is hozirgi kunda dunyoda eng keng tarqalgan so'fiylik oqimi hisoblanadi. Mazkur tariqatning vakili sifatida Husayn Voiz Koshifiy darvesh faoliyatida mehnat va kasb-kor xususida batafsil to'xtalib o'tar ekan shunday deydi: "bilginki, darvesh halol va pokiza kasb bilan shug'ullanishi kerak, chunki kasb-tariqatning zaruriy shartidir. "Dil ba yoru dast ba kor" (ko'ngil Allohda, qo'l esa ishda) tamoyili Abdulxoliq G'ijduvoni tomonidan ishlab chiqilgan. "Xoja Abdulxoliq aytadilarki, xalqdin og'irlikni ko'tarmak kerak va bu muyassar bo'lmas, magar halol kasb bilan "dast ba kuru dil ba yor" degan so'z xojagon tariqatiga amru muqarrar turur"[3]. Zero, umr o'tkazishga zarur vosita (maosh) hosil bo'lmaguncha kishi xotiri osoyishta bo'lmaydi. Kishi rohati uchun zarur narsa esa vojibdir. Va agar kishi o'z kasbi bilan zaruriy narsalarni muhayyo etmasa, odamlarni ranjitadi, azobga qo'yadi. Demak, kimki jamiyatdan foyda ko'rsayu, lekin foyda yetkazmasa, u ishlamagan bo'ladi. Bas, biror kasb bilan shug'ullanmagan darvesh o'zini xalq bo'yniga yuklagan bo'ladi. Bu esa tariqatda mumkin emas"[3]. Alloma kishi o'z kasbi bilan zaruriy narsalarni muhayyo etishi lozimligini ta'kidlamogda, tariqatda tekinox'rlik, birovlar hisobiga kun kechirish mumkin emasligini uqitirib o'tadi. Uzlat va

tarkidunyochilikni rad etar ekan, tariqat vakillarini halol kasb bilan shug'ullanishga chaqiradi. Alloma tariqat vakillarini ijtimoiy faollikka chaqirar ekan shunday deydi: "shunday qilib, ma'lum bo'ladi, darvesh uchun kasb zaruriydir va shunga binoan darvesh kasb odobini ham bilish hamda unga rioya qilishi lozim. Bilgilkim, hamma kasblarga birday taalluqli qisqacha qoida adablar mavjud, shuningdek har bir kasb uchun alohida odob ham bor" [3]. Husayn Voiz Koshifiy tariqat vakillarini kasb-hunar bilan shug'ullanishga chaqirar ekan, ularni o'zlariga egallagan kasbning axloqiy normalariga rioya etishlarini talab etadi. O'zining "Futuvvatnomai sultoniy yoxud javonmardlik tariqati" asarida tariqat vakillari shug'ullanadigan kasb va hunarlar, ularning har birining axloq-odob qoidalari va normalarini ratsianallik tamoyili asosida ta'kidlab o'tadi. Shuning uchun bugungi kunda ta'lim tizimida kasb etikasiga oid o'quv qo'llanmalarda ham Koshifiy tomonidan ratsianallik tamoyili asosida ishlab chiqqan axloq-odob qoidalari o'z ahamiyatini yo'qatmagan. Koshifiy mazkur asarida tariqat vakillari egallashi mumkin bo'lgan barcha kasb-hunarlar xususida to'xtalib o'tadi. Husayn Voiz Koshifiy tariqat vakillarini xizmat ko'rsatish sohasida, xususan, mehmon kutish axloq-odoblarini batafsil yoritib beradi. Bundan tashqari alohida bir faslda tariqat vakillaridan bo'lgan xodimlar (xizmatkorlar) odobini mantiqiylik nuqtai-nazaridan izohlaydi. Tariqat vakillari bo'lgan xodimlarni odob-axloq qoidalarini bayon etar ekan shunday deydi: "...xodim to'rt ishini yaxshi bilishi va doim ado etishi lozim. Buning biri – supurib-sidirish, ikkinchisi – ovqat pishirish, uchinchisi - kir yuvish, to'rtinchisi - idish-tovoq yuvish. Va bu ishlarining har biri uchun amal qilinadigan ma'lum qoidalar bor" [3].

O'rta asrlarda maddohlik kasb-faoliyat turi sifatida Markaziy Osiyo xalqlari turmush tarzida keng tarqalgan. Hatto XIX-XX asrning boshlarigacha yirik shaharlarda ularning alohida mahallalari bo'lgan. Bundan tashqari, Husayn Voiz Koshifiy tariqat vakillaridan bo'lgan ma'raka tuzuvchilar hamda tomosha ko'rsatuvchilarning axloqiy qoidalarini ham tushuntirib beradi. Ma'raka tuzuvchilar sifatida maddohlikning mohiyatini quyidagicha tushuntiradi: "shuni bilgilkim, futuvvat ahli (ahli shadd) orasida maddohlarning martabasi eng balanddir. Buning sababi shuki, ahli bayt, xonadon muhabbati barchaning ko'nglida mavjud va agar birov boshqa birovni sevs, sevgilisining ta'rifini tilidan qo'ymaydi. Maddohlar shunday xususiyatga ega kishilardirlar va uzluksiz ahli bayt ta'rifida so'z aytadilar va xonadonning yodida so'z aytish bilan vaqt o'tkazadilar" [3].

Husayn Voiz Koshifiy maddohlik o'rta asrlarda keng tarqalgan xizmat ko'rsatish turi ekanligi, shu bilan ular muayyan axloq-odob qoidalariga bo'ysunishlari lozimligini quyidagicha izohlaydi: "agar maddohlik odobi nechta bo'ladi, deb so'rasalar, beshta deb aytgil: avval shuki, doimo taqvo va tahoratda bo'lsin. Uchinchidan, g'arazli niyatda va qasd olish uchun maddohlik qilmasin. To'rtinchidan, boylikka berilgan bo'lmasin. Beshinchidan, madhda oshirib mubolag'a qilish bilan shug'ullanmasin" [3]. Darhaqiqat tadbirlarda ilohiyot mavzusidagi baytlarni aytuvchi avvalo pok e'tiqodili va taqvoli bo'lishi ta'kidlanmoqda. Koshifiy maddohlar madx etishda mubolag'aga berilmasligi kerakligini uqtirmoqda. Afsuski bugungi kundagi maddohlar hech qanday qoidalarga rioya etmaydilar.

Husayn Voiz Koshifiy maddohlik kasbi mazmuni va mohiyatini bayon etgandan so'ng xizmat ko'rsatish sohasi sifatida suv tashuvchi meshkobchilar – soqqalar faoliyati xususida ham to'xtalib o'tadi: "bilgilkim, saqqolar ham maddohlarga kiradilar. Biroq saqqolar g'oyat mo'tabar kishilardirlar va ularning rutbasi ulug'dir:

Dengiz qa'riga sho'ng'igan dilovar er,

Yo g'arq bo'ladi, yo Gavhar olib chiqar.

Va ba'zilar saqqolik kasbining pirini Salmon forsiy debdurlar. Negaki, Salmon forsiy doimo elkasida mesh bilan odamlarni uyiga suv tashigan, shu bois bu rivoyat durustdir. Shayx Sa'diy ham saqqolarni hayot bag'ishlovchi mardlar deganlar" [3]. Samimiy va beg'araz bu kasb egalarini alloma alohida extirom bilan bayon etadi. Saqqolar, suv tashuvchilar faoliyati ahamiyatini yoritir ekan, ularning axloq-odob qoidalari xususida shunday deydi: "agar saqqolarning odobi nechta, deb so'rasalar, o'nta deb aytgil. Avval shuki, saqqolik bilan shug'ullanuvchi odam pok bo'lishi kerak, zero faqat pokiza kishi bu kasbni qila oladi. Ikkinchidan, ma'naviy jihatdan qalbi pok bo'lsin. Uchinchidan, suvni ulashayotganda o'ng qo'ldan boshlasin. To'rtinchidan, odamlarga halol va toza suvdan keltirib tarqatsin. Oltinchidan, saqqoligi uchun haq talab qilmasin, chunki bu tamagirlikka kiradi. Balki tavoze bilan beminnat xizmat qilsin... Sakkizinchidan, biron bir yig'ilishga ijozatsiz kirib bormasin va umuman da'vat qilinmagan o'tirishlarga bormasin. Ammo borilishi joiz bo'lgan ommaviy yig'inlarga borishi kerak. To'qqizinchidan, o'z kasbdoshlariga hasad qilmasin va agar saqqolardan birining ishi rivoj topsa, bundan faqat xursand bo'lsin. O'ninchidan, o'z ishini sevsin va barcha ikir-chikirigacha yaxshi bilsin" [3]. Alloma suv tashuvchi soqqolar kasbini mohiyatini hamda ularning kasbiy axloqiy fazilatlarini bayon etishda mantiqiy ratsianal yondashar ekan avvalo gigiyena nuqtai-nazardan pokizalikka shuningdek ma'naviy jixatdan pok bo'lishga chaqiradi.

Xizmat ko'rsatish sohasiga oid qarashlar uzoq asrlik tarixga ega bo'lib, bu borada "Markaziy Osiyo xalqlari etnomadaniyatida ko'plab milliy qadriyatlar yaratilgan. Ayniqsa, temuriylar davrida mehmonlarga xizmat ko'rsatish yuqori darajada ekanligini Klavixov ham o'z kundaliklarida e'tirof etadi" [4]. Mehmonlarga xizmat ko'rsatish temuriylar davrida muhim ahamiyat kasb etib, ajdodlarimiz tomonidan ibratli milliy qadriyatlar shakllangan. Mutafakkir allomalarimiz asarlarida xizmat ko'rsatishga oid axloq-odob qoidalari ishlab chiqilgan. Temuriylar davrining etuk allomalaridan biri Husayn Voiz Koshifiyning axloqiy-falsafiy qarashlari bayon etilgan asarlarda xizmat ko'rsatish, jumladan, mehmon kutish odobi batafsil yoritilgan.

Husayn Voiz Koshifiy mehmon kutish odobining asoslarini ratsianal tarzda izohlar ekan, shunday deydi: "agar oltita asos qaysidir, deb so'rasalar, aytgil: birinchidan, mehmonni ta'zim bilan kutib olish va yaxshi joyga o'tkazish, ikkinchidan, mehmon qarshisida ochiq chehra bilan xushnud o'tirish. Uchinchidan, mehmon qancha (ko'p) kelsa ham ranjimaslik. To'rtinchidan, chaqirilmagan mehmonni ko'proq hurmat qilish. Beshinchidan baxillik qilmaslik va mehmondan narsasini qizg'annaslik. Oltinchidan yasama iltifot ko'rsatmaslik, qo'ldan kelguncha mehmonni sidqidildan samimiy xursand qilish" [3]. Mazkur axloqiy fazilatlar milliy mentalitetimizga xos bo'lgan qadriyat bo'lib, bugungi kunda kasbiy etiket sifatida umumbashariy ahamiyat kasb etmoqda. Shu bois alloma tomanidan bayon etilgan bu kasbiy etiket qoidalari zamonaviy xizmat ko'rsatish tizimida alloma bayon etgan mehmon kutish odobining asoslari o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Servis xizmatlar ko'rsatish sohasidagi hozirgi raqobat kuchaygan bir sharoitda har bir xodim Koshifiy bayon etgan mehmon kutishning bu asoslariga rioya etsalar maqsadga muvofiq bo'lar edi. Bugungi axborotlashgan jamiyatda sifatsiz servis xizmati har qanday korxona yoki tashkilotning inqiroziga sabablardan biri bo'lishi mumkin. Alloma bayon etgan mehmon kutish odobining to'rtinchi sharti "chaqirilmagan mehmonni ko'proq hurmat qilish" diniy qadriyatlarimizga muvofiq bo'lib, ko'pincha shaxsiy xonadoningizga kelgan mehmonni nazarda tutadi.

Kasb etiketida "odoblilik bu odamning vujudga kelgan har qanday vaziyatda ham boshqalar bilan to'g'ri muomala qilish, gaplashish ohangini to'g'ri tanlash, vaziyat keskinligini

pasaytiruvchi so'zlarni o'z vaqtida topib ishlatish va o'zini xatti-harakatlarida odoblilik talablariga rioya qilish qobiliyatidir" [5].

Husayn Voiz Koshifiy mehmon kutishning adablarini ham alohida ta'kidlab o'tar ekan, shunday deydi: "agar oltita adab qaysidir, deb so'rasalar, aytgil: avval shuki, mehmondan qaysi taomni yoqtirasiz deb so'ramang. Ikkinchidan, mehmon uchun o'zingiz xush ko'rgan eng yaxshi ovqatni pishiring. Uchinchidan, ovqat eyishga hadeb zo'rlamang. To'rtinchidan, agar tashqariga chiqsa, birga chiqing va kamida yetti qadam birga yuring. Beshinchidan, ataylab o'zini ko'rsatish uchun namoyishkorona uzrgohlik qilmang. Oltinchidan, minnat qilmang, balki aksincha, mehmon dasturxoniningizdan non eganidan xursand bo'ling va shukr qilib, minnatdorchilik bildiring" [3]. Mazkur odob qoidalari Sharq xalqlarida mehmon kutishning o'ziga xos etiketini tashkil etgan. Shu jihatlari bilan Sharq xalqlari o'zining mehmondo'stligi bilan ajralib turadi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki;

Birinchi: avvalo, Markaziy Osiyoda vujudga kelgan Naqshbandiya tariqati nazariyotchilari tomonidan

tasavvuf vakillari orasida ijtimoiy faollik, ya'ni jamiyatda muayyan bir kasb egallashlari lozimligi asoslab berilgan.

Ikkinchi: Husayn Voiz Koshifiy tariqat vakillarini halol mehnat qilib kun kechirishga chaqiradi. Mehnat qilib halol turmush kechirish uchun esa tariqat vakillariga muayyan bir kasb-hunar zarurligini targ'ib etadi. Har bir tariqat vakillari o'zi egallagan kasb-hunarning axloq odob qoidalariga mukammal rioya etishlari zarurligini ta'kidlaydi.

Uchinchi: Husayn Voiz Koshifiy tasavvuf vakillari egallagan kasblarning mazmuni, mohiyati va xususiyatini tushuntirib berar ekan ularning kasb etikasini ratsionallik tamoyili asosida ishlab chiqqan.

To'rtinchi: Husayn Voiz Koshifiy xizmat ko'rsatish sohasi sifatida maddohlikning mohiyatini ochib bergan, ularni kasb etikasini mantiqiylik nuqtai-nazardan to'liq tushuntirgan.

Beshinchidan: alloma suv tashuvchi meshkobchilar, qassoblar xodimlar faoliyatidagi axloq-odob qoidalarini hamda kasb etikasini asoslab bergan.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. Konstitutsiya – erkin va farovon hayotimiz, mamlakatimizni yanada taraqqiy ettirishning mustahkam poydevoridir //Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-jild. – Toshkent: O'zbekiston, 2020. – B.24-25.
2. Bo'riyev O. Turon tarixining oltin davri. – Toshkent, 2019.– B.88.
3. Koshifiy Husayn Voiz. Futuvatnomai sultoni; Axloqi muhsiniy. Nashrga tayyorlovchilar M.Aminov, F.Xasanov. – Toshkent.: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2011. - B.83.
4. Gonsales, Rui De Klavixo Samarqandga – Amir Temur saroyiga sayohat kundaligi (1403-1406) –Toshkent.: O'zbekiston, 2010. - B.154-185.
5. Xudoyshekurov T. va boshqalar. Kasbiy etika va etiket. Darslik. – Toshkent.:Iqtisod-moliya, 2021 - B.41.
6. Бехруз М.Х. Хусайн Ваиз Кашифи и его произведения эпистолярного жанра: Дисс...канд...ист. наук. – Москва, 1970. – С.23.
7. Махмудов Р. Хусайн Воиз Кошифийнинг фалсафий-ахлокий қарашлари. Монография. – Тошкент: "MUMTOZ SO'Z", 2015. –Б.154.
8. Алимов А.Н. Хусейн Ваиз Кашифи о совершенствовании человеческой морали // Гуманитарное знание и духовная безопасность: сборник материалов VIII международной научно-исследовательской конференции (г. Грозный, 10-11 декабря 2021 г.) – Махачкала: ЧГПУ, АЛЕФ, 2021. –С.13-17.
9. Alimov A.N., Azizqulov A.A. Husayn Voiz Koshifiy ilmiy merosiga G'arb tadqiqotchilarining munosabati // Jahon madaniy sivilizatsiyasi kontekstida Xojagon Naqshbandiya tasavvufiy ta'limotlari ilmiy-ma'naviy merosining umumbashariy ahamiyati xalqaro ilmiy konferensiya materiallari. 2019 yil, 27-28 may. – Navoiy, 2019. – B.49-50.